AMERIKA ADABIYOTIDA ROMANTIK XARAKTER TALQINI (JEYMS FENIMOR KUPER ASARLARI ASOSIDA)

INTERPRETATION OF ROMANTIC CHARACTERS IN AMERICAN LITERATURE (BASED ON THE WORKS OF JAMES FENIMOR COOPER)

ИНТЕРПРЕТАЦИЯ РОМАНТИЧЕСКОГО ХАРАКТЕРА В АМЕРИКАНСКОЙ ЛИТЕРАТУРЕ (ПО ПРОИЗВЕДЕНИЯМ ДЖЕЙМСА ФЕНИМОРА КУПЕРА)

Mo‘ydinov Shahboz Ravshan o‘g‘li
Farg‘ona davlat universiteti 1
0.00.04 – Yevropa, Amerika va Avstraliya xalqlari tili va adabiyoti ixtisosligi tayanch doktoranti
shahbozmuydinov@gmail.com

Annotatsiya

Mazkur maqolada XIX asr Amerika adabiyotining muhim yo‘nalishlaridan biri bo‘lgan romantizm doirasida romantik xarakter masalasi tadqiq etiladi. Tadqiqot obyekti sifatida Jeyms Fenimor Kuperning “Chingachguk fojiasi yoxud Saskuixanna manbalarida” hamda “Josus” romanlari tanlangan. Ishda Amerika romantizmining shakllanish omillari, uning estetik tamoyillari va romantik qahramon konsepsiyasining o‘ziga xos jihatlari yoritiladi.

Kalit so‘zlar: *Amerika romantizmi, romantik qahramon, Jeyms Fenimor Kuper, Natti Bamppo, Xarvi Byorch, tabiat va sivilizatsiya, milliy o‘zlik, vatanparvarlik.*

Abstract

This article examines the issue of romantic character within the framework of Romanticism, one of the important trends in 19th-century American literature. The object of the research is the novels "The Tragedy of Chingachgook or in the Sources of Sasquehanna" and "The Spy" by James Fenimor Cooper. The work highlights the factors of the formation of American romanticism, its aesthetic principles, and the specifics of the concept of the romantic hero.

Keywords: *American romanticism, romantic hero, James Fenimor Cooper, Natty Bumppo, Harvey Birch, nature and civilization, national identity, patriotism.*

Аннотация

В данной статье исследуется вопрос романтического характера в рамках романтизма, одного из важных направлений американской литературы XIX века. Объектом исследования выбраны романы Джеймса Фенимора Купера "Трагедия Чингачгука, или в источниках Саскуйханны" и "Шпион." В работе освещаются факторы формирования американского романтизма, его эстетические принципы и особенности концепции романтического героя.

Ключевые слова: *американский романтизм, романтический герой, Джеймс Фенимор Купер, Натти Бампо, Харви Бёрч, природа и цивилизация, национальная идентичность, патриотизм.*

Amerika adabiyotida romantizmning nazariy asoslari

Romantizm XVIII asr oxiri va XIX asrning birinchi yarmida Yevropa va Amerika adabiyotida shakllangan yirik estetik-adabiy oqimlardan biridir. Mazkur yo‘nalish, avvalo, ma’rifatchilik davrida hukmron bo‘lgan ratsionalizmga hamda klassitsizmning qat’iy badiiy me’yorlariga munosabat sifatida yuzaga kelgan. Ma’rifatchilik adabiyoti inson hayotini aql, ilm va mantiq asosida tushuntirishga intilgan bo‘lsa, romantizm insonning ichki dunyosi, hissiy tajribasi, tasavvuri va ma’naviy erkinligini asosiy qadriyat sifatida ilgari surdi [1, 15–18-b.].

Romantik tafakkur markazida inson shaxsining betakrorligi va uning jamiyat bilan munosabati masalasi turadi. Romantik ijodkorlar insonni faqat ijtimoiy mavjudot sifatida emas, balki murakkab ruhiy olamga ega bo‘lgan mustaqil shaxs sifatida tasvirlashga e’tibor qaratdilar. Shu sababli romantizmda yolg‘izlik, ichki ziddiyat, ideal va voqelik o‘rtasidagi qarama-qarshilik kabi mavzular yetakchi o‘rin egallaydi [3, 42–45-b.].

Yevropa romantizmining rivojlanishiga Fransuz inqilobi, sanoat taraqqiyoti va jamiyatdagi keskin o‘zgarishlar katta ta’sir ko‘rsatdi. Texnik taraqqiyot va urbanizatsiya jarayonlari natijasida insonning tabiat bilan munosabati o‘zgara boshladi. Romantik yozuvchilar esa tabiatni insonning ma’naviy poklanish manbai sifatida tasvirladilar.

Amerika romantizmi esa o‘zining tarixiy va madaniy sharoitlari bilan Yevropa romantizmidan farq qiladi. XIX asr boshlarida mustaqil davlat sifatida shakllanayotgan Amerika jamiyati o‘zining milliy adabiy an’analarini yaratishga intildi. Shu sababli Amerika romantiklari ijodida erkinlik, individualizm, chegarasiz tabiat, milliy qahramon va yangi jamiyat qurish g‘oyalari muhim ahamiyat kasb etdi [2, 201–205-b.].

Amerika romantizmining rivojida bir qator mashhur adiblar katta rol o‘ynadi. Jeyms Fenimor Kuper o‘z romanlarida yangi qit’aning tarixiy tajribasi, tabiat va sivilizatsiya o‘rtasidagi munosabat hamda milliy xarakter masalalarini yoritdi. Vashington Irving, Nataniyel Xotorn, Herman Melvill, Edgar Allan Po, shuningdek, Ralf Valdo Emerson va Henri Devid Toro kabi ijodkorlar ham Amerika romantik tafakkurining shakllanishiga katta hissa qo‘shdilar.

Romantizmning asosiy badiiy tushunchalaridan biri — romantik qahramondir. Bunday obraz odatda oddiy jamiyat vakillaridan farq qiluvchi, o‘zining ma’naviy qarashlari va axloqiy tamoyillariga sodiq shaxs sifatida tasvirlanadi. Romantik qahramon ko‘pincha mavjud ijtimoiy tartiblar bilan kelisha olmaydi, biroq aynan shu ziddiyat uning ichki kuchi va o‘ziga xosligini namoyon etadi [3, 42–45-b.].

Amerika adabiyotida romantik qahramon milliy mazmun bilan boyitildi. U nafaqat individual erkinlik timsoli, balki yangi shakllanayotgan jamiyatning orzu-intilishlari va ziddiyatlarini ifodalovchi obrazga aylandi. F.Kuper ijodida romantik qahramon ikki asosiy ko‘rinishda namoyon bo‘ladi: tabiat bilan uyg‘un yashovchi erkin inson (Natti Bamppo) va milliy maqsad yo‘lida fidoyilik ko‘rsatuvchi vatanparvar shaxs (Xarvi Byorch).

“Chingachguk fojiasi yoxud Saskuixanna manbalarida” romanida romantik qahramon va tabiat konsepsiyasi

Jeyms Fenimor Kuperning “Chingachguk fojiasi yoxud Saskuixanna manbalarida” (“The Pioneers; or, The Sources of the Susquehanna”) romani Amerika romantizmining muhim namunalaridan biri hisoblanadi. Asarda yozuvchi yangi Amerika jamiyatining shakllanish jarayonini, tabiat va inson o‘rtasidagi munosabatlarni hamda sivilizatsiya taraqqiyotining ijobiy va salbiy jihatlarini badiiy tasvirlaydi. Roman markazida turgan asosiy muammolardan biri — tabiiy hayot tarzi bilan inson tomonidan yaratilgan ijtimoiy tizimlar o‘rtasidagi ziddiyatdir.

Kuper ushbu ziddiyatni, avvalo, Natti Bamppo obrazi orqali ochib beradi. U yozuvchining eng mashhur romantik qahramonlaridan biri bo‘lib, tabiat qonunlari asosida yashovchi, erkinlikni qadrlaydigan va insoniylik mezonlarini rasmiy ijtimoiy tartiblardan ustun qo‘yadigan shaxs sifatida tasvirlanadi [4, 67–72-b.].

Natti Bamppo obrazi romantik qahramonga xos bo‘lgan asosiy belgilarni o‘zida mujassamlashtiradi. U mustaqil fikrlaydi, jamiyat tomonidan belgilangan chegaralarga bo‘ysunmaydi va o‘zining ichki axloqiy mezonlariga amal qiladi. Qahramon uchun haqiqiy adolat yozma qonunlarda emas, balki tabiatning o‘ziga xos tartibida va insoniy vijdonda namoyon bo‘ladi.

Kuper Natti obrazida tabiatni shunchaki tashqi makon sifatida emas, balki ma’naviy qadriyatlar manbai sifatida talqin qiladi. Tabiat qahramon uchun erkinlik, poklik va uyg‘unlik timsolidir. Shu jihatdan Natti Bamppo romantik an’anadagi “tabiat farzandi” obrazining o‘ziga xos Amerika variantini ifodalaydi [5, 145–150-b.].

Biroq romanda tabiat va sivilizatsiya o‘rtasidagi munosabat bir tomonlama tasvirlanmaydi. Kuper taraqqiyotning zarurligini inkor etmaydi, ammo sivilizatsiyaning tabiiy muhit va insoniy qadriyatlarga ta’sirini tanqidiy nuqtayi nazardan ko‘rsatadi. Jamiyat rivojlanib, yangi huquqiy va iqtisodiy munosabatlar shakllangan sari Natti Bampponing hayot tarzi tobora o‘zi mansub bo‘lgan jamiyatdan begonalashib boradi.

Qahramonning fojiasi shundaki, u o‘z qadriyatlarini saqlab qolgan holda yashashga harakat qilsa-da, yangi ijtimoiy tartiblar uning mavjudligini tobora cheklab boradi. Mulkiy munosabatlar, qonunlar va jamiyatning tashkiliy tizimi tabiat bilan uyg‘un yashash tamoyiliga zid keladi. Natijada Natti o‘z davrining “begona” shaxsiga aylanadi.

Shu ma’noda, Natti Bamppo romantik adabiyotdagi “yo‘qolib borayotgan qahramon” tipiga mansubdir. U o‘zining axloqiy mukammalligi bilan jamiyatdan yuqori turadi, biroq aynan shu fazilatlari uni yolg‘izlikka mahkum etadi. Kuper ushbu obraz orqali taraqqiyot jarayonining murakkab tabiatini ko‘rsatadi: insoniyat rivojlanishi bilan birga ayrim ma’naviy qadriyatlar ham yo‘qolishi mumkin [6, 88–91-b.].

Natti Bamppo obrazi orqali Kuper romantik individualizmning o‘ziga xos shaklini yaratadi. Bu qahramon jamiyatga oddiy qarshilik ko‘rsatuvchi shaxs emas, balki inson va tabiat o‘rtasidagi buzilgan muvozanatni eslatuvchi ramziy obrazdir. Uning hayot tarzi orqali yozuvchi Amerika jamiyatining shakllanish jarayonidagi axloqiy muammolarni ochib beradi.

Shunday qilib, “Chingachguk fojiasi yoxud Saskuixanna manbalarida” romanidagi Natti Bamppo obrazi Amerika romantizmidagi tabiiy romantik qahramon

modelining yorqin namunasidir. U erkinlik, tabiat bilan uyg‘unlik va individual axloqiy mustaqillik g‘oyalarini ifodalab, Kuper ijodining asosiy falsafiy masalalaridan birini — sivilizatsiya va tabiiy hayot o‘rtasidagi ziddiyatni yoritadi.

“Josus” romanida siyosiy romantik qahramon talqini

Jeyms Fenimor Kuperning “Josus” (“The Spy: A Tale of the Neutral Ground”) romani yozuvchining tarixiy mavzudagi eng muhim asarlaridan biri bo‘lib, unda Amerika mustaqillik urushi davridagi ijtimoiy-siyosiy jarayonlar badiiy aks ettirilgan. “Chingachguk fojiasi yoxud Saskuixanna manbalarida” romanida romantik qahramon tabiat va sivilizatsiya munosabati doirasida tasvirlangan bo‘lsa, “Josus” asarida u tarixiy voqealar, milliy manfaat va fuqarolik burchi bilan bog‘liq holda namoyon bo‘ladi.

Roman markazidagi Xarvi Byorch obrazi Kuper yaratgan eng murakkab romantik xarakterlardan biridir. Dastlab u jamiyat ko‘z o‘ngida shubhali, hatto sotqin sifatida ko‘rinadi. Biroq voqealar rivoji davomida uning asl maqsadi ochiladi: Byorch Amerika mustaqilligi yo‘lida yashirin faoliyat olib borayotgan sodiq vatanparvar sifatida namoyon bo‘ladi [7, 120–126-b.].

Xarvi Byorch obrazining asosiy xususiyati — uning ichki va tashqi qiyofasi o‘rtasidagi ziddiyatdir. U jamiyat tomonidan noto‘g‘ri baholanadi, chunki o‘z vazifasini bajarish uchun haqiqiy shaxsiyatini yashirishga majbur bo‘ladi. Shu sababli qahramon romantik adabiyotga xos bo‘lgan yolg‘izlik va begonalashuv holatini boshdan kechiradi. U o‘zining eng buyuk xizmatlarini ham tan olinmaslik sharti bilan amalga oshiradi [8, 310–315-b.].

Agar Natti Bamppo tabiat oldidagi sadoqati bilan ajralib tursa, Xarvi Byorch milliy g‘oya va tarixiy burchga sodiqligi bilan xarakterlanadi. U jamiyatdan tashqarida yashaydigan inson emas, balki jamiyat manfaatlari uchun o‘z shaxsiy manfaatlarini qurbon qiluvchi qahramondir. Uning qahramonligi ochiq kurashda emas, balki sabr-toqat, yashirin fidoyilik va ma’naviy matonatda namoyon bo‘ladi.

Xarvi Byorch romantik qahramon sifatida o‘z obro‘si, xavfsizligi va shaxsiy baxtidan voz kechishga tayyor. U o‘z nomining yomonotliq bo‘lishiga ham rozi bo‘ladi, chunki uning uchun vatan manfaatlari shaxsiy manfaatlardan ustundir. Shu jihatdan Byorch obrazi Amerika romantizmidagi vatanparvarlik va milliy o‘zlik g‘oyalarining badiiy ifodasidir [9, 54–59-b.].

Kuper ushbu obraz orqali qahramonlik tushunchasini yangicha talqin qiladi. An’anaviy qahramonlar ko‘pincha jasoratini omma oldida namoyish etsa, Xarvi Byorchning qahramonligi yashirin va ichki xarakterga ega. U mashhurlikka emas, balki burchga intiladi. Aynan mana shu jihat uni romantik qahramonning murakkab va o‘ziga xos shakliga aylantiradi.

“Josus” romanida siyosiy voqealar fonida insonning axloqiy tanlovi masalasi markazga chiqadi. Kuper uchun haqiqiy qahramon jamiyat tomonidan tan olingan shaxs emas, balki og‘ir sharoitlarda ham o‘z e’tiqodiga sodiq qoladigan insondir. Shu sababli Xarvi Byorch obrazi romantik individualizmning boshqa bir ko‘rinishini — milliy va tarixiy mas’uliyat bilan bog‘langan individualizmni ifodalaydi.

Natti Bamppo va Xarvi Byorch obrazlarining qiyosiy tahlili

Jeyms Fenimor Kuper ijodida Natti Bamppo va Xarvi Byorch obrazlari romantik qahramonning ikki xil modelini namoyon etadi. Har ikkala qahramon ham jamiyat bilan murakkab munosabatda bo‘ladi, ichki axloqiy tamoyillarga ega va shaxsiy manfaatlardan ustun turuvchi qadriyatlarga amal qiladi [8, 112–118-b.].

Biroq ularning hayotiy pozitsiyasi va qahramonlik mohiyati bir-biridan farq qiladi. Natti Bamppo tabiat qonunlariga asoslangan erkinlik timsolidir. U inson tomonidan yaratilgan ijtimoiy tizimlardan uzoqda turadi va tabiat bilan uyg‘un hayotni ideal deb biladi. Uning fojiasi esa aynan shu qadriyatlarning yangi sivilizatsiya sharoitida tobora zaiflashib borishida namoyon bo‘ladi.

Xarvi Byorch esa jamiyatni inkor etmaydi. Aksincha, u jamiyat va millat manfaatlari uchun yashaydi. Uning yolg‘izligi jamiyatdan ajralganligi bilan emas, balki o‘zining haqiqiy faoliyatini oshkor qila olmasligi bilan bog‘liq. Natti Bamppo tashqi sivilizatsiyaga odamlardan ayro yashash orqali qarshi tursa, Byorch odamlar orasida, ularning o‘ziga bo‘lgan nafratini his qilgan holda va bu aydblovlarga lom-mim demasdan, sivilizatsiyaning tarixiy maqsadlari uchun yashirin xizmat qiladi.

Demak, Kuper yaratgan romantik qahramon tushunchasi bir xil model bilan cheklanmaydi. Yozuvchi bir tomondan tabiat va inson o‘rtasidagi uyg‘unlikni himoya qiluvchi qahramonni, ikkinchi tomondan esa milliy taraqqiyot va tarixiy burch yo‘lida fidoyilik ko‘rsatuvchi shaxsni yaratadi.

Ushbu ikki obraz orqali Amerika romantizmining ichki murakkabligi namoyon bo‘ladi. Romantik qahramon bir vaqtning o‘zida ham erkinlik izlovchi individual shaxs, ham jamiyat oldidagi mas’uliyatni his qiluvchi inson sifatida talqin qilinadi.

XULOSA

Jeyms Fenimor Kuper ijodi tahlili shuni ko‘rsatadiki, Amerika romantizmi doirasida romantik qahramon tushunchasi bir qirrali hodisa emas, balki turli tarixiy, ijtimoiy va ma’naviy omillar bilan bog‘liq murakkab badiiy model sifatida shakllangan. Kuper o‘z romanlarida romantik xarakter orqali yangi Amerika jamiyatining asosiy ziddiyatlarini — inson va tabiat, shaxs va jamiyat, erkinlik va ijtimoiy tartib, individual manfaat va milliy burch o‘rtasidagi qarama-qarshiliklarni ochib beradi.

“Chingachguk fojiasi yoxud Saskuixanna manbalarida” romanidagi Natti Bamppo obrazi tabiat bilan uyg‘un yashovchi, mustaqil axloqiy mezonlarga ega bo‘lgan tabiiy romantik qahramon modelini ifodalaydi. U sivilizatsiya taraqqiyotining barcha jihatlarini inkor etmasa-da, insonning tabiatdan uzoqlashishi va ma’naviy qadriyatlarning zaiflashishiga qarshi turuvchi ramziy obraz sifatida namoyon bo‘ladi. Qahramonning fojiasi esa uning qadriyatlari rivojlanayotgan ijtimoiy tizim bilan mos kelmasligida aks etadi.

“Josus” romanidagi Xarvi Byorch obrazi esa romantik qahramonning siyosiy va tarixiy shaklini ifodalaydi. U o‘zining shaxsiy manfaatlari, obro‘si va xotirjam hayotidan voz kechib, milliy mustaqillik g‘oyasiga xizmat qiladi. Byorch obrazi orqali Kuper qahramonlikning tashqi shon-shuhrat bilan emas, balki ichki sadoqat, ma’naviy matonat va fidoyilik bilan belgilanishi haqidagi fikrni ilgari suradi.

Natti Bamppo va Xarvi Byorch obrazlarini qiyoslash natijasida Kuper ijodida romantik qahramonning ikki asosiy ko‘rinishi mavjudligi aniqlanadi. Birinchisi — tabiat va individual erkinlik g‘oyalarini ifodalovchi tabiiy romantik qahramon; ikkinchisi — tarixiy jarayonlarda faol ishtirok etuvchi va milliy manfaat yo‘lida fidoyilik ko‘rsatadigan siyosiy romantik qahramondir.

Shunday qilib, Kuper asarlaridagi romantik xarakter nafaqat adabiy obraz yaratish vositasi, balki Amerika jamiyatining shakllanish jarayonidagi muhim ma’naviy va falsafiy masalalarni ifodalovchi badiiy vosita hisoblanadi. Yozuvchi romantik qahramon orqali insonning erkinlikka intilishi, jamiyatdagi o‘rni va tarixiy mas’uliyatini chuqur yoritadi. Shu jihatdan Kuper ijodi Amerika romantizmining milliy xususiyatlarini o‘rganishda muhim manbalardan biri bo‘lib qoladi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO‘YXATI

1. Matthiessen F. O. American Renaissance: Art and Expression in the Age of Emerson and Whitman. – New York: Oxford University Press, 1941. – 678 p.
2. Gray R. (ed.). American Romanticism. – Chicago: University of Chicago Press, 1998. – 312 p.
3. Perkins G. The American Tradition in Literature. – New York: McGraw-Hill, 1999. – 1450 p.
4. Cooper J. F. The Pioneers; or, The Sources of the Susquehanna. – New York: Penguin Classics, 1988. – 456 p.
5. Ringe D. A. James Fenimore Cooper. – Boston: Twayne Publishers, 1962. – 184 p.
6. Cooper J. F. The Spy: A Tale of the Neutral Ground. – New York: Penguin Books, 1997. – 512 p.
7. Chase R. The American Novel and Its Tradition. – New York: Doubleday Anchor Books, 1957. – 266 p.
8. Cowie A. The Rise of the American Novel. – New York: American Book Company, 1948. – 604 p.
9. Spiller R. E. Literary History of the United States. – New York: Macmillan, 1974. – 1574 p.
10. Elliott E. The Columbia Literary History of the United States. – New York: Columbia University Press, 1988. – 1268 p.